

K L A S S Z I K U S O K Ú J R A T Ö L T V E

Klasszikus, de kortárs

Katona József: *Bánk bán*

DiánM

NEKED IS VAN EGY TÖRTÉNETÜNK

Impresszum

A kiadvány Katona József *Bánk bán* című drámája alapján készült a KultUp program keretén belül interaktív oktatási segédanyagként.

A kiadvány egy olyan fejlesztés szerves része, amelyben az irodalmi alkotáshoz oktatási óravázlat, valamint kisfilm is tartozik. Az oktatási csomagot elsősorban a *dráma és színház tantárgy* segédanyagaként ajánljuk, de alkalmazható az *irodalom tantárgy*hoz kapcsolódóan is.

Felelős kiadó: Kis Domonkos Márk
Déryné Program Közhasznú Nonprofit Kft.

Írta: Timár András
Főszerkesztő: Timár András
Szerkesztő: Ayhan Gökhan, Hutvágner Éva
Kreatív vezető: Szabó Ádám
Projektvezető: Héjja Gábor
Grafika, tördelés: Bali Luca
Vizuál: Brandtailor, Creativo

ISBN 978-615-6860-25-5

A kiadvány oktatási céllal készült, kereskedelmi forgalomba nem hozható.

© Minden jog fenntartva 2024

Tartalomjegyzék

Egy kis színház.....	4
Bánk, Gertrudis, Tiborc: a főhős.....	10
Krónikák lapjairól.....	11
A szerelem sötét verem - Katona József titkos szerelme	22
Magyar nyelvöltések, avagy magyar nyelvről magyar nyelvre	27
Töredékek a <i>Bánk bán</i> körül.....	33
A. királynét. megölni. nem. kell. félnetek. (Játék életre-halálra).....	33
Mihez képest?.....	36
Kinti éj, benti éj	38
Nézd meg!	43
Olvass utána!.....	43

A borítón Benyovszky István: *Katona József portréja*, 1930. látható. A kiadványban szereplő fotók közül azok, amelyeknél nem található címléírás, a KultUp *Bánk bán*-filmjéből kiemelt felvételek. A 4., 10-11., 22-23., 27., 33., 36., 38. és 43. oldalon részletek láthatóak a Vakok Intézete Nádor-termének Árpád-házi szenteket ábrázoló, Zsellér Imre által tervezett (1930.) ólomüveg ablakaiból. A 17-21. oldal grafikáit Balogh Krisztián készítette. A Program munkatársai mindent megtettek, hogy a jogvédelem alatt álló szöveges és képi dokumentumok közzétételéhez a jogtulajdonos engedélyét megszerezzék. Kérjük, ha ezzel kapcsolatban bármilyen mulasztást tapasztalnak, mindenképpen jelezzék!

Egy kis színház

Az *Erdélyi Múzeum* nevű folyóiratban egy felhívást találni. Drámaíró pályázatot hirdetnek a lapban: a kolozsvári Nemzeti Színház megnyitójára keresnek történelmi, hősi műveket. Azt írják, hogy várják a kéziratokat 1814. szeptember 30-ig. Katona József még fiatal jogászként, műkedvelő drámaíróként, mindenki előtt titkolt szerelemmel a szívében a kor egyik legnagyobb színésznője, Déryné Széppataki Róza iránt fellapozza az újságot, és elolvassa a felhívást. Nos, így született meg Katona József leghíresebb műve, a *Bánk bán*. És hogy megnyerte-e a versenyt? Dehogyan nyerte. Azt sem tudjuk, eljutott-e a szöveg a bírálatra, vagy hogy annyira lesújtó volt-e a véleménye a bizottságnak, hogy azért nem tettek róla említést, amikor a drámákat értékelték. Egy biztos: a *Bánk bánt* sikerek és kudarcok kísérik a dráma születésétől fogva.

Nemzeti drámának lenni bizony nem könnyű - nincs is sok ilyen a magyar irodalomban. Tudod-e, hogy melyik műveket tartják - a *Bánk bán* mellett - a **másik két nemzeti drámának?** Mit gondolsz, miért éppen ezeket?

Felsorolunk néhányat ábécérendben, a megoldást pedig a kiadvány végén találod.

- Madách Imre: *Az ember tragédiája*
- Molnár Ferenc: *Liliom*
- Örkény István: *Tóték*
- Szigligeti Ede: *Liliomfi*
- Vörösmarty Mihály: *Csongor és Tünde*

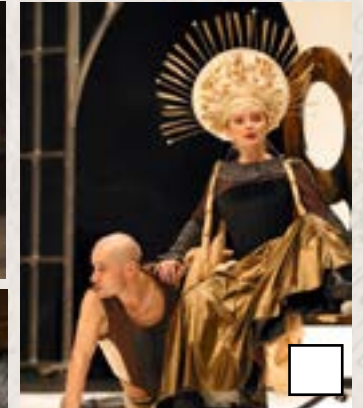
„Minden *Bánk bán*-rendezés (...) tétje, tudunk-e korszerű színházi nyelven magunkról beszélni, önmagunk helyzetét Katona időtálló művén keresztül, ámítások és vágyvezérelt gondolkodás csapdáit elkerülve őszintén vizsgálni.”

A *Bánk bánt* sokféle értelmezésben és átdolgozásban lehetett látni már – számodra melyik az izgalmasabb?

1. ha az eredeti, több száz éves hagyományhoz hű, úgynevezett **historizáló előadást** láthatsz, ami talán nem illeszkedik a mai nézői elvárásaidhoz (például lassabb a tempója, korhűsége törekszik a jelmezekkel, díszletekkel)
2. ha erőteljesebben átértelmezik az eredeti szöveget, megpróbálják különleges eszközökkel, vagy akár **radikális átírással** is közelebb hozni a darabot a mai kor nézőihez és a mai problémákhoz

Vidnyánszky Attila: Rólunk szól...,
NEMZETI Magazin, 2023. szeptember, 8.

Régitől a kortársig! Tippeld meg, hogy az alábbi előadás-
képek közül melyiket vihették színre a legrégebben – és
számozással haladj a kortárs előadások irányába! A meg-
oldást a kiadvány végén találod.

Bánktól Bánkig

Ahány bemutató, annyi értelmezés, ahány értelmezés, annyi cáfolat. A darab **ősbemutatója** 1833. február 15-én Kassán volt. 1839. március 23-án a Nemzeti Színház tűzte először műsorára, Bánkot pedig a kor legendás színésze, Egressy Gábor alakította. A darab nyelvezetét és cselekményét értetlenséggel fogadták, a közönség csóválta a fejét.

Egy új színpadi mű legelső előadása.

Széchenyi István naplőbejegyzése, 1839. március 23.

„Magyar színház. Bánk bán. – Felfoghatatlan, hogy a kormány hogy engedhet ilyen esztelenséget játszani. – Rossz, veszedelmes tendencia.”

Vörösmarty Mihály így írt a darabról az **Athenaeum folyóiratban** 1839-ben:

„Sok tekintetben hiányos 's némileg vad, de erővel teljes színmű. Legkevésbé sikerült *Bánk bán*' caractere, kiben nem látjuk azon szilárdságot, melly az általa elkövetett merész s' nagy felelősségű tettehez kívántatik. Az egész

mű mindenestre magasb tehetségre mutat. Drámai sőt színi hatás tekintetében végre a mű ritka tünemény. Csupán a negyedik felvonást kívánnók kiigazítani.”

A szerző a javasolt kiigazítást már nem tehette meg, mivel 1830-ban, alig 39 évesen meghalt.

Mégis mi történt 1848.március 15-én, Pest-Budán?

A forradalom kellős közepén a tömeg a Nemzeti Színházba vonult, hogy ott megnézze a hazafisággal és a szabadság kérdéseivel átitatott darabot. Egyetlen felvonást játszottak csak belőle, a Táncsics Mihályt az előadásra váró nézőközönségnek nem volt türelme kivárni a darab végét. Jelképpé vált - **be is tiltották** azonnal, csak évekkel később tudták újra műsorra tűzni. 1868-ban, a kiegyezés után **Paulay Ede rendezésében** vihették csak ismét színre jelentős cenzori kiigazítás nélkül. Aztán a darab egyszerre indul diadalútra és szégyenfutásra, és még máig sem állt meg...

a dráma úgynevezett emlékhellyé, a nemzeti identitás kifejezőjévé válik

Bánk, Gertrudis, Tiborc: a főhős.

A *Bánk bán* koronként, ideológiánként és a rendezők egyénisége szerint is változott. Ahány kor, annyi kérdés, ahány kérdés, annyi főszereplő. A 19. században a mű egyértelműen az elnyomóval szembeni lázadás okán nyerte el a tetszést, Bánk az igazságtalanságot nem tűrő, a hazáért, a magyar népért bármit elkövető hőst testesítette meg: a zsarnokot legyőzik, és ezzel együtt győz az igazság. Ez a kép árnyalódott, sőt, átalakult a későbbiekben, az iménti szempontok a háttérbe szorultak, mások felerősödtek. Így történhetett, hogy a szocializmusban az elnyomott, a hatalomnak kiszolgáltatott Tiborc lett az előadások központi figurája – de gyakran került középpontba Gertrudis, vagy épp Melinda alakja. Mit gondolsz, napjainkban melyik lehet a legizgalmasabb, a legtöbb kérdést felvető szereplő? Egyáltalán – számodra mi a *Bánk bán* fő kérdése?

Krónikák lapjairól

Örökké aktuális érdekessége egy irodalmi műnek, főleg, ha történelmi, azaz a valós események közül vette beazonosítható szereplőit és cselekményét, hogy a szerző „miből dolgozott”. A nádor feleségének meggyalázása, majd az ezért bosszút álló főúr témája valójában korántsem annyira „eredeti”, mint ahogy a drámapályázat kiírása kérte: sőt, valójában vándortémával állunk szemben, ami korokon és műveken át vándorolt, megtalálható több irodalmi és történelmi műben is. A témát valamilyen formában láthatjuk többek közt Hans Sachs, Thuróczy János, Antonio Bonfini, Franz Grillparzer, Heltai Gáspár írásaiban is.

Fel tudsz sorolni olyan ismert műveket, amelyek egy-egy vándortémára épültek? Két példát mutatunk: kapcsold össze a szerzőt az általa írt mű címével! Remek művek, bátran olvass közülük! A megoldást a kiadvány végén találod.

Balázs Béla

Gergei Albert

Wolfgang Amadeus Mozart

William Shakespeare

História egy Árgirus nevű királyfőről és egy tündér szűzleányról

Mosolygó Tündér Ilona meséje

Szentivánéji álom

Varázsfuvola

Mihail Bulgakov

Johann Wolfgang von Goethe

Christopher Marlowe

Oscar Wilde

Doktor Faustus tragikus históriája

Dorian Gray arcképe

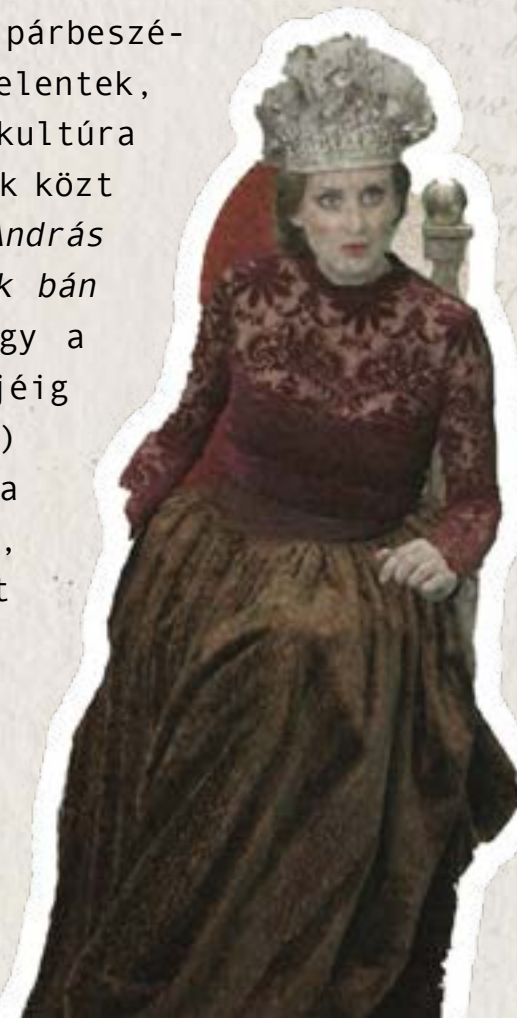
Faust

A Mester és Margarita

A haza és Melinda

Először egy 1268-as ausztriai verses krónikában bukkant fel a nádor feleségének meggyalázása. Antonio Bonfini – Mátyás király udvari történetírója – elbeszélést írt a Bánk-történetből. Ebben a királyné által segített csábítást Bánk és a meggyalázott feleség párbeszéde követi, majd egy színpadias tabló, a véres törrel látható nádorral, Bánk és a király párbeszédével. Bonfini munkái németül is megjelentek, ezzel a Bánk-téma bekerült az európai kultúra vándortémái közé. A korai feldolgozások közt említhető Hans Sachs hétfelvonásos, *András magyar király és hű helytartója, Bánk bán* című drámája. A két műben közös, hogy a királyné mindegyikben bűnrészes, velejéig romlott szereplő, az írói (és olvasói) rokonszenv pedig Bánk felé irányul, s a megbántott, indulatos férj kegyelmet, felmentést kap. Magyarországon ismert Bánk-feldolgozás Valkai András *historiás éneke*, ami nyomtatásban egy gyűjtemény részeként, 1574-ben jelenhetett meg.

„Bánk bánét hordozá ő házaiban,
Asszony az Bánk bánét vive az házban,
Jámborsága megromla virágában,
Megtöreték az ő tisztaságában.”

*Valkai András: Krónikás ének az nagyúr
Bánk bánról (részlet)*

„És a véres, hegyes törrel kijöve, és monda az
udvarbelieknek: – Az Gertrudis megcsalta feleségemet
és az öccsének hajtotta, hogy erőszakot művelt rajta.
Ám megölém érette.”

*Heltai Gáspár: Chronica az
magyaroknak dolgairól... (részlet)*

Vegyük sorra a darab fontosabb szereplőit – és nézzük meg, Katona honnan meríthette ihletét a drámabeli szerepük megalkotásához.

Gertrudis

Élő személy volt, Berthold merániai herceg lánya, 1202-től II. Endre felesége. Gertrudis a főuraknak és a magyarországi politikának is útjában volt. II. András távollétében főúri összeesküvők 1213. szeptember 28-án megölték; síremlékét megtalálták a pilisszentkereszti cisztercita apátság területén.

A drámában Gertrudis Magyarország bajának egyik fő okozója – a káosz fenntartásában érdekelt nőszemély. Céljai, eszközei egyaránt rosszak, piszkosak.

„Uralkodás! Parancsolás! – Minő más már csak ennek még a hangja is, mint engedelmeskedni”

Bánk bán

Élő, történelmi személy volt. Komoly karriert futott be. Már Imre király alatt tisztségeket viselt. 1210–1212 között a királyné udvarispánja, 1212–1213 a legmagasabb közjogi méltóság az övé: nádor. A királyné meggyilkolása után Endre megfosztotta e hatalomtól, de nem vesztette el végleg az uralkodó kegyét. 1221–1222-ben újra feltűnik, mint királyi udvarispán.

A drámában a király, Endre Bánk bánra bízta az országot, amíg ő hadjáratot vezet Galíciában. Gertrudis azonban eltávolítja őt az udvarból, hogy távollétében megszerezze a hatalmát. Így mikor visszatér, rá hárulna a feladat, hogy az országban eluralkodó állapotokat orvosolja. Közben azonban Ottó terve „sikerkül”, így igencsak szorongattatott morális helyzetbe kerül: Melinda megerőszakolása miatt összeegyeztethetlenné válik a közeleti és a magánéleti becsülete.

„Két fátyolt szakasztok el, hazámról és becsületemről.”

Melinda

Katona a darab első verziójában az Ádelájd nevet adja neki – ő kitalált személyiség. A dráma szövege alapján tudjuk, hogy a fiatal feleséget Bánk bán korábban megmentette.

„Add vissza egy anyának gyermekét – add vissza testvérnek testvéreit – add vissza férjét e tökéletesen megrontott beteg lelkemnek is.”

Petur

Péter ispán számos tisztséget töltött be, több királyi vármegye élén találjuk őt. A korabeli források szerint az összeesküvés vezetője – a királyné gyilkosaként is őt nevezik meg. Petur a drámában szintén fontos politikai és szervezői feladatokat kap: ő az, aki Bánk bán után küld egy legényt, és hazahívja, hogy a bán szembesüljön a hazai állapotokkal. Később az ő házában gyűlnek össze az összeesküvők.

„Csontjaimmal a meráni gyermekek fognak tekézni”

Tiborc

A panaszáról elhíresült Tiborc történelmileg nem igazolható személy, ő Katona fantáziájának és az örökké sanyargatott magyar népleleknek a hangja.

„Most következik, hogy a nemzet, a nép sérelme szólaljon fel. Ezt eszközli Tiborc jelenete. Bánk ezalatt folyvást saját lelkével foglalkozik ugyan, de azért hallja Tiborc panaszát, ki saját osztályának, a népnek, Gertrúd és az idegenek általi nyomtatását legsötétebb színekkel festi.”

Arany János: Bánk bán-tanulmányok (részlet)

„aki száz meg százezert rabol, bírása lészen annak, akit a szükség garast rabolni kényszerített”

A szerelem sötét verem - Katona József titkos szerelme

A 19. század első évtizedeiben nem volt túl egyszerű magyar nyelvű előadást látni, erre Pest-Budán a Hacker-házban adódott lehetőség. Ebben a házban vett részt először színházi előadáson Katona, majd csatlakozott is a társulathoz, hogy drámaíróként, fordítóként és Békesi József álnéven színészként is segítse a munkájukat.

Az 1812-es színházi évad az az év, amikor Katona életébe belépett a nagy és valószínűsíthetőleg egyetlen szerelem. A színtársulat tagja volt Széppataki Róza színésznő, aki a vezetéknevét Schenbachról magyarosította. Tudható, hogy tehetsége elismeréséért sokat kellett küzdenie, és játékát is számos kritika érte, amíg be nem következett a mindent elsöprő elismerés. A költő féléves joggyakorlatra készült, elutazott a szülővárosába,

Kecskemétre. Előtte azonban tett egy próbát, és szerelmes vallomást írt a színésznőnek. Ebben a levélben arra kérte őt, hogy a korra jellemző szerelmes jelbeszéddel, egy rózsaszín vagy fekete szalag küldésével adjon választ. Katona K. J. monogrammal írta alá az üzenetet. Széppataki találgatott, töprengett, de sehogy nem jött rá, ki az ismeretlen hódolója, s idővel megfeledkezett róla. A joggyakorlatról visszatérő Katonának azal kellett szembesülnie, hogy a színésznő férjhez ment egyik kollégájához, s már csak úgy ismerik, ahogyan mi is ismerjük: Déryné.

Katona életében emlékezetes dátum 1813. augusztus 19. Aznap lépett utoljára színpadra az *István, a magyarok első királya* című darab egyik szereplőjeként.

„Szép Kedves, aludj csendessen,
 hogy álmod édes lehessen:
 én itt a setét hívesen,
 Kedves, dúdolok!
 Álom, álom, szép lepleddel
 szendergő Kedvesem fedd el!
 én, míg sziszerre gerjedel,
 néki bókolok:
 Csendes Éjj! rengesd öledbe,
 Árnyék-pólyád közé tedd be,
 olvaszd fel leheletedbe
 gyenge gondjait -
 Fél-Hold tövisses ságára,
 ne törj Kedves arcájára;
 minden lélekzetit már a
 hívség ójja itt. -
 Balzsam-illatot lehelő
 híves nyár-éjjeli szellő,
 térj ki szőke fürti elő' -
 hunyj, Zephír-sereg! -
 Szenderedj el szívreható
 jajjoddal párod sirató
 gerlice! hisz az altató
 nesz is szendereg. -"

Katona József: A boldog Éjj

*Katona József levele
 Széppataki Rózához*

„Én magát véghetetlen szere-
 tettel szeretem, s lelkemben
 hordom képét, mióta először
 színpadon megláttam játszani,
 s ezen szende képet fogom tit-
 kon keblemben zárva, véglehel-
 letemig hordani. Ha meghallgat
 s hajlandó hozzám, egy darabka
 rózsaszín szalagot, ha meg nem
 hallgat, egy darabka fekete
 szalagot zárjon a felelethez.
 E két szín fogja éltet irányát
 kormányozni. Ha rózsaszín lesz
 a jel, félév múlva visszatérek
 Pesthez, s akkor bővebben fogom
 nyilatkozni, ha fekete lesz,
 akkor szívem örökre gyászolni
 fog.”

Dériné Széppataki Róza, az
 első Melinda. *Kohlmann Károly*
 színezett acélmetszete

Hogyan is jellemezte Katonát a napló-
 jában Dériné, az első magyar operaéne-
 kesnő?

„Ő szeretett volna színész lenni, de orgánuma
 nem volt hozzá: igen az orrában beszélt.
 Alakja elég csinos volt, sugár természettel, de
 arca nem volt szép. Haja gesztenyeszín, de
 az úgy állott, mint a szeg.”

„Ez igen különös egyéniség volt. Nagy különc,
 szörnyű komoly mindig s igen rövid beszédű.
 Egy-egy szóval végzett mindent.”

*Részletek Dériné
 naplójából*

Dériné naplója: Széppataki Róza emlékira-
 tai a 19. századi vándorszíniéletről,
 egy kiemelkedő magyar színésznő karrier-
 jéről szóló izgalmas olvasmány.

Katona József műve, a *Rózsa, vagyis tapasztalatlan légy a pókok között* története Széppataki Róza magánéletéhez kötődik. A darabot nagy örömmel fogadta a társulat, s már az olvasópróbánál tartottak, amikor egy színésztársára révén a színésznő tudomást szerzett róla, hogy az ő

alakja jelenik meg a darabban. Mivel ezt a szerepet nem tartotta túl hízelgőnek magára nézve, felháborodásában az igazgatót szerződésbontással fenyegette meg, ha a vígjáték bemutatásra kerül. A darab ősbemutatója valóban nem történt meg, színpadon végül csak 1929-ben, Kecskeméten volt látható először. Déryné a drámaíróra örökre megsértődött. A *Bánk bánt* azonban nem kerülhette el. 1833-ban, a darab kassai ősbemutatóján Melinda szerepét Déryné Széppataki Róza alakította.

Barabás Miklós: Katona József portréja, 1856. (litográfia)

Magyar nyelvöltések, avagy magyar nyelvről magyar nyelvre

„Az új miért jobb mint a régi? –
S a régi mért jobb mint az új?
A rossz, bár régi, rossz marad:
Az új, ha új is, jó, ha jó.
Világos, és csudálkozol.”

Kazinczy Ferenc: *Neologismus*

Mit gondolsz, miért nehéz olvasmány a *Bánk bán*? Minden szót értesz benne? Ha nem, az egyáltalán nem biztos, hogy a te hibád. Katona 1819-ben véglegesítette a *Bánk bánt*, a nyelvújítás környékén – a nyelvújítás vívmányai, újszerű nyelvi fordulatai azonban még nem rögzültek a beszélt nyelvben. Így a műben sem jelennek meg – noha

„[n]éhány olyan szó is előfordul a drámában, amely akkor még »fiatalnak« számít, s tulajdonképpen már nyelvújítási fejlemény, pl. rimánkodik (1784), szível (1774), gyilok (1792), örülés~örültség (1794), mesés (1789), valódi (1780) stb.”

→ *Beke József: A „Bánk bán” nyelvéről*

Nádasdy Ádám író, költő, műfordító néhány éve az érthetőség kedvéért prózába ültette át Katona szövegét. A következőket nyilatkozta:

„Szövege ennyi idő után már régies, nehezen érthető – eredetileg is nehéz volt, mert Katona sűrű, drámai versezetet írt. Ezért elhatároztam, hogy lefordítom a művet mai magyar prózára, hogy kortársaim pontosan értsék, mit mond (és mit nem mond!) ez az izgalmas szöveg. A fordításom ugyanazt és ugyanott mondja, mint Katona eredetije. Miközben Katona versformáját, a drámai jambust nem tartom be, szövegszervezését igen, tehát azt, hogy ki mikor, mennyit beszél, és mit mond. (Ahol lehetett, szó szerint követtem az eredetit.) A fordítás során dramaturgiai változtatásokat nem végeztem, céltom csupán Katona szövegének érthetővé tétele volt.”

Ezt írja Katona József

Így fordítja ugyanezt

Nádasdy Ádám magyarra

„Mit akarsz? mi kell? tehát te engemet, mint egyj Tantalust az el-nem érhető vég-czél után csak hagysz kapkodni?”

„Mit akarsz? Mi kell? Hagysz engem hiába kapkodni, mint egy Tantalust, ez el nem érhető bizonyosság után?”

„Hogy e tetem fagyos, hogy e szemek vakok, hogy e fülek dugulva nem valának!”

„Hogy miért nem volt a testem megfagyva, a szemem vak, a fülem be-dugulva!”

„Mint vándor a hófúvásokban, úgy lelkem ingadoz határtalan kétség között, s eszem egy nagy óceánban lebeg, veszejtve minden csillagot.”

„Mint vándor a hófúvásban, úgy tévelyeg a lelkem határtalan kétségek között, s az eszem egy nagy óceánban lebeg, szem elől veszítve minden csillagot.”

„Pih! Ez gyalázat. – Átkozott! Halálos ágyad felett kétségbeesésedet kacagja árnyékom.”

„Pfuj, ez gyalázat! Te átkozott! Halálos ágyad felett ott lesz az árnyékom, és ki fogja nevetni a gyötrelmeidet!”

Ebben a videóban Nádasdy Ádám beszél a Bánk bán fordításáról

„Persze a diákszem hajlamos a gördülékeny, természetes szövegváltozatot olvasni, s csak másodsorban pillantgatni bele Katona eredeti művébe. Hiszen a cselekmény kiderítésének érdekében egyszerűbb Nádasdyt olvasni, de a poétikai megoldásokat feltétlen Katona sorai között kell keresni.”

*Kollár Zsuzsanna:
Bánk bán-magyarázatok*

„Törvény kell a nyelvnek, mert különben elvész
Törvényét ki szabja, mint az a sok nyelvész,
Az a három, négyszáz tudós képviselő,
Kik egy-egy indítványt sűrűn hoznak elő,
Sőt nem is indítványt, mert törvénné kenik:
Önnön bogarába szerelmes mindenik:
Ez az és és-t leli olyan iszonyatnak,
Hogy talán a szószót is nevezi mártatnak;
Amaz ly betűtől sáppadoz és ünget,
Hogy ettől a hideg ki nem léli bennünket;
Más az oly és olyan különbségin épül
S megöli a bűnöst könyörület nélkül;
Harmadik máglyára ítélne valakit,
Ha nem ír és nem mond a ki helyen akit;”

*Arany János: Grammatika versben
(részlet)*

Lackfi János bejegyzése a közösségi médiában

„Annyi csúnya idegen szó van a magyarban, úgy döntöttem, nyelvújítok. Holnaptól így használjátok, plíííz! A zsiráf legyen foltos nyakorján, az elefánt ormántos füllencs, a bálna meg pacuha hájadék. A kolibri cseppszívó pöttyömke, a tigris morconka csíkozvány, a fókaleffeteg nyirokzsák.”

Oravecz Imre: Nyelvújítás

„Kisfiammal új szavakat ötlünk ki,
aki követelőzik, erőszakoskodik, az berzál,
mikor érkezünkre örömben nyüszítenek a kutyák,
akkor szünnyögnek,
a macska az ajtó előtt nem nyávogással hívja fel a figyelmünket,
hogy egeret fogott, hanem mesnyákolással,
kedvenc őshüllőnk, a terranodont nerratodonra kereszteltük,
a játékot tájékre változtattuk volna,
ha nem lenne már foglalt,
a válással nem sokat teketóriáztunk,
egyszerűen megfordítottuk,
és a még ellenszenvesebb sáláv lett belőle,
az apánál, anyánál ez a módszer alkalmazhatatlannak bizonyult,
az otthon szóról még gondolkodunk,
ez egy különleges eset,
az újnak egyszerre kell kifejeznie,
hogy egyikünknek kettő is van,
másikunknak meg egy se.”

Kösd össze a nyelvújításkor született, majd végül elvetett szavakat a ma ismert jelentésükkel! A megoldást a lap alján találod.

csurrancsepp	bankár
gyújtó fácska	gyufa
hangbetűzet	kettőspont
Kappanhágó	kotta
látodalom	Koppenhága
locsmoly	mellékjövedelem
pénzcsúrnök	patak
pincekirályné	prostituált
popont	színház
sértemény	sebesülés

Megoldás:
csurrancsepp – mellékjövedelem, gyújtó fácska – gyufa, hangbetűzet – kotta,
Kappanhágó – Koppenhága, látodalom – színház, locsmoly – patak, pénzcsúrnök
– bankár, pincekirályné – prostituált, popont – kettőspont, sértemény – sebesülés

Töredékek a *Bánk bán* körül

1.

A. királynét. megölni. nem. kell. félnetek. (Játék életre-halálra)

Az értelmezést nemcsak az archaikusság (régieség) nehezítheti, van, hogy a központozás hárit akadályt az olvasó elé.

Állítólag a Gertrudis ellen szövetkező főurak János esztergomi érsekhez fordultak, hogy kikérjék a tanácsát a tervezett merényletről. A főpap elhíresült válasza többféleképpen is érthető, amellyel kivonta magát a felelősség alól. Bárhogyan alakuljon a gyilkosság után tovább a történet, válaszával ő felmentette magát.

2. Mihez képest?

Alkotó sokféle létezik. Nem tudjuk, mennyi munka, a körülmények szerencsés egybefonódása kell egy-egy fontos mű megszületéséhez. Létezik alkotó, aki egész életében egy művet ír, majd többé nem sikerül elérnie az először hozott színvonalat. Mások nagyon sok rossz szöveg után írták meg a nagy művüket. Katona remekműve előtt zavarba ejtően gyenge műveket is írt, például közvetlen a *Bánk bán* papírra vetése előtt egy német lovagregényt dramatisztált *A borzasztó torony, vagyis a gonosz talált gyermek* címmel.

„(A *Borzasztó torony*nak belső része. Kézzel fogható setétség. Békák, gyíkok és kígyók mászkálnak mindenfelé. Egy oszlop alatt fekszik egy már félig elrothadott emberi test.)

Adolf (leereszkedik felülről egy kötélre, midőn egészen leért, a kötelet is levetik, és hallatszanak felülről ezen szánakozó szavak: Jó éjszakát, szerencsétlen! *Adolf* leoldja oldaláról a köte-

let, elveti, és tapogatózik mindenfelé.) Ó, beh poshadt levegő! Alig lehet lélegzetet venni! (Tapogatózása közben a holttestre akadt, irtózva rezzen vissza, térdei kocognak, és egy más oszlophoz támaszkodik.) Boldogtalan! Ki voltál te, hogy itten találtad koporsódat? Minden bizonnyal ama gonosztévőnek áldozatja, aki engemet is idetaszított. Nemsokára – nemsokára én is melletted fogok feküdni, halni, és rothadni fogok. Ah! (...) (Lefekszik, lehajtja a fejét, és elaluszik. A szín egy ideig üresen marad. Végre egy medve megjelenik, és valami eledel után láttatik szaglálódni, végre *Adolf*hoz ér, és ruháját kezdi szaggatni. *Adolf* felébred, hozzákap és megmarkolván, a medve elbődíti magát, a földhöz vágja, és bömbölve elszalad. *Adolf* felemelkedik, feláll, és bámulva körülnézi magát.) Mi történt énvelem? Ébren vagyok-é, vagy álmodok? – Megfoghatatlan! – Kezeim és füleim bizonyágaim – de honnan jött? Felülről nem jöhetett, itt benn se lakhatik, mert habár a holttesteken megtalálná is mindennapi eledelét, de az itálnak fogyasztása miatt mégis el kellene vesznie; mindenképpen valami más kijárásnak is kelletik itten lenni – (...) (Keresgél, tapogatózik, és végre egyik szegletben bécsúszik egy lyukba.) Élet – reménység – szeretet – bosszú – *Matild* – Istenem! Istenem! (Felugrik, és lemászik a gödörbe)”

Katona József: A borzasztó torony, vagyis a gonosz talált gyermek (részlet)

3. Kinti éj, benti éj

A *Bánk bán*ban számtalan utalás történik az éjszakára.

„Jó éjtszakát! No, éljetez fenn ott, bojóthiak! Ott, ott van élet; itt csak éjtszaka.”

„S egy ember, egy haszontalan por – az ütné ki őtet karjaim közül? Őtet? Ki lenne az? Ki lenne az? – Világot itt! Világot! A setétben ólálkodókhoz elmegyek.”

„Jó éjtszakát! ... Virrad. – Nem úgy, nem úgy, ti földi istennék! Ne gondoljátok azt, hogy minden irtózik hatalmas hangotoktól! ... Aludj, mohón kilobbant hazafiság! – Dicső fénycsillag! Lopott fény! – Ej! – Jó éjtszakát!”

„Fiamnak sírja mellett fájdalma meghaladta a saját fájdalmamat. Jó éjtszakát! Te nagy sorsodban elvakult kevély eszű, reszkess szerencsédől – jó éjtszakát.”

„Vitézi módra méssz le, szép nap! – Ah, hol ily halál? Eredj, eredj! Utol nem érlek – én csak asszony vagyok.”

A drámában szinte minden az éj leple alatt történik. Katona a legtöbbször az éjszakát jelöli meg, mint napszakot.

I. szakasz: „gyertyák égnek”, II. szakasz: „setét boltozat... Az előbbeni éjtszaka.”, III. szakasz: hajnal és reggel („Ne rontsa ezt el a világod, ó, Auróra!” [Auróra a hajnal római istennője], „...jó reggelt!”), IV. szakasz: napnyugta („Napest”).

Mintha krimiben lennénk, egy összeesküvés gyertyafényes félhomályában, s a romantika univerzális éjszakájának rejtelmek között bújna meg a fenyegető szándék. Azért, hogy este maradjon a műben, Katona még a dramaturgiai következetességet is hajlandó feláldozni.

Tudtad? Arany János **idővákuum** néven nevezte azt a III. és a IV. szakasz között eltelt egy nappalnyi (hajnaltól napnyugtáig tartó) időt, amíg Bánk Melindától Gertrudis-hoz ér a palotában.

Az irodalom közkedvelt szereplője az éjszaka. Világítsd meg, miért!

„Most van az éjnek rémjáró szaka.”

*Shakespeare: Hamlet
(Arany János fordítása)*

„Akkor éjszaka én is mentem mint aki magának csavarog
és engedtem hogy behintsen e forró csillaghomok
az éj trópusain rengett kegyetlen lélekharang dalán
éj koporsók dobogástalan vonulása éj hiábavaló karaván”

*Vítězslav Nezval: Éjszakák
(Weöres Sándor fordítása)*

„és a sok apró szájbán a pokol fogsora
Hozza-viszi a hírt, a füstöt és az égett hús szagát,
Hogy eddig bármi volt is, többé már soha
Nem lesz más napszakod, csak éjszakád.”

Orbán Ottó: Dal a mindennapos vereségről

Megoldások

5. oldal

Madách Imre: *Az ember tragédiája*

Vörösmarty Mihály: *Csongor és Tünde*

12-13. oldal

Balázs Béla: *Mosolygó Tündér Ilona meséje*

Gergei Albert: *História egy Árgirus nevű királyfiról és egy tündér szűzleányról*

Wolfgang Amadeus Mozart: *Varázsfuvola*

William Shakespeare: *Szentivánéji álom*

Goethe: *Faust*

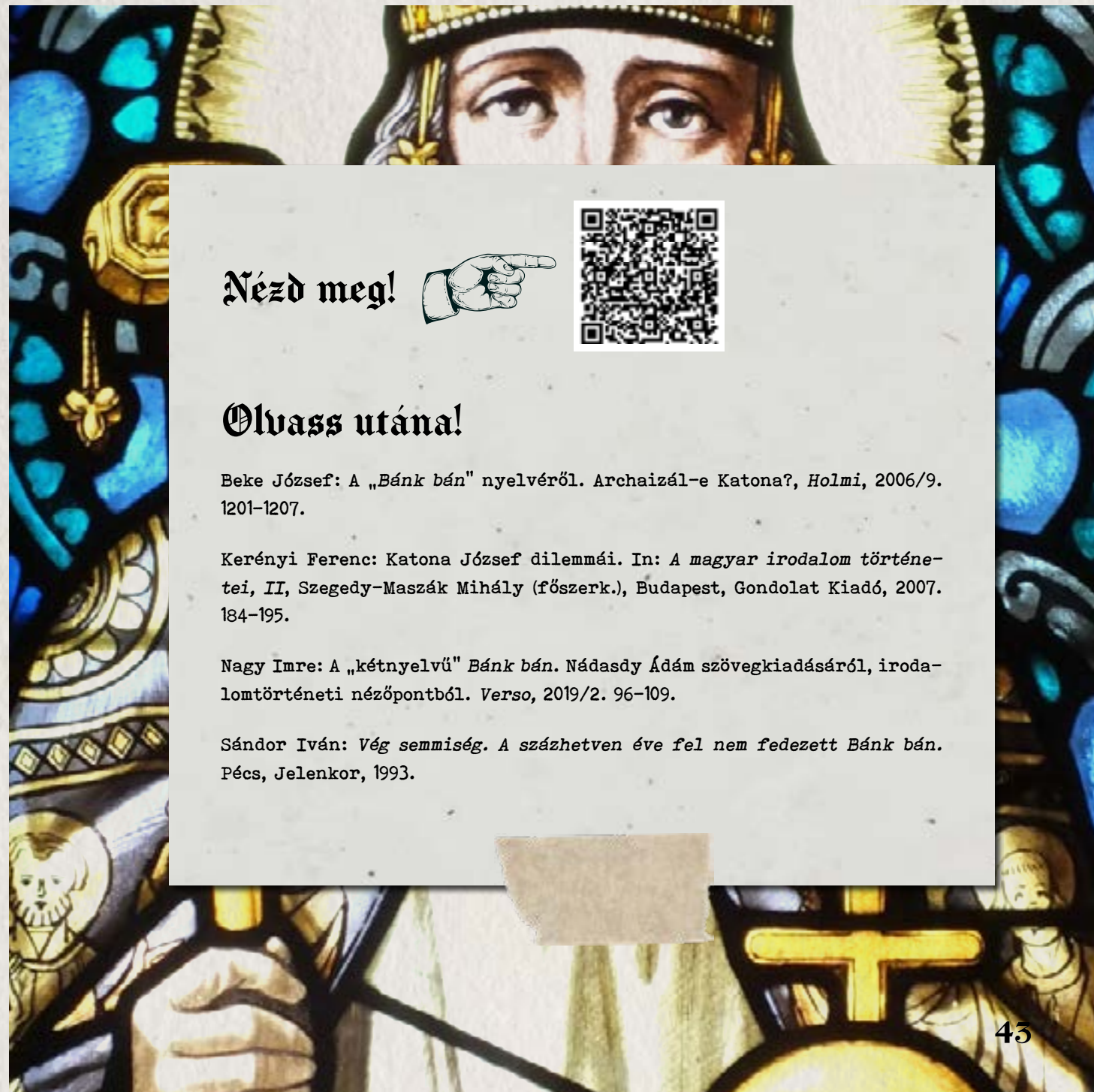
Christopher Marlowe: *Doktor Faustus tragikus históriája*

Mihail Bulgakov: *A Mester és Margarita*

Oscar Wilde: *Dorian Gray arcképe*

1. Bánk (id. Lendvai Márton) és Gertrudis (Laborfalvi Róza), Nemzeti Színház, 1845. (Rohn Alajos rézmetszete) 2. Bánk (Bessenyei Ferenc) és Gertrudis (Tőkés Anna), Nemzeti Színház, 1951. Rendező: Major Tamás, Vámos László. Fotó: Farkas Tamás. 3. Bánk (Kállai Ferenc) és Gertrudis (Lukács Margit), Nemzeti Színház, 1962. Rendező: Major Tamás. 4. Bánk (Bessenyei Ferenc) és Gertrudis (Máthé Erzs), Nemzeti Színház, 1970. Rendező: Both Béla. 5. *Bánk bán '96*. Bánk (Gálffi László) és Gertrudis (Egri Kati), Budapesti Kamaraszínház, 1996. Rendező: Ruszt József. Fotó: Koncz Zsuzsa. 6. Ottó (Trill Zsolt) és Gertrudis (Kubik Anna), Nemzeti Színház, 2002. Rendező: Vidnyánszky Attila. Fotó: Kaiser Ottó. 7. Jelenetkép. Középen Szirtes Ági (Gertrudis), Katona József Színház, 2019. Rendező: Tarnóczy Jakab. Fotó: Dömölky Dániel.

Nézd meg!

Olvass utána!

Beke József: A „Bánk bán” nyelvéről. *Archaizál-e Katona?*, *Holmi*, 2006/9. 1201-1207.

Kerényi Ferenc: Katona József dilemmái. In: *A magyar irodalom története, II*, Szegedy-Maszák Mihály (főszerk.), Budapest, Gondolat Kiadó, 2007. 184-195.

Nagy Imre: A „kétnyelvű” *Bánk bán*. Nádasdy Ádám szövegkiadásáról, irodalomtörténeti nézőpontból. *Verso*, 2019/2. 96-109.

Sándor Iván: *Vég semmiség. A százhetven éve fel nem fedezett Bánk bán*. Pécs, Jelenkor, 1993.

mm

MÉG TÖBB ÉRDEKESSÉG VÁR RÁD,
HA BEOLVASOD A QR-KÓDOT.